

'מלמד שלוקחין תמד משהחמיץ'. דוקא משהחמיץ שנגמרה תסיסתו, אבל מקודם לכן אינו חשוב אלא מים [ופוסל את המקוה כמים, כמובא בחולין כה:] (עפ"י רש"י, רמב"ם מע"ש ז,ו; ריטב"א). וגם זה התר הבעלה הוא, הבלעת המים שבו (עפ"י ריטב"א).

'מאן דמתרגם לי בבקר אליבא דבן בג בג מובילנא מאניה אבתריה לבי מסותא'. כלומר אודה לו שהוא גדול ממני בתורה וראוי אני לשמשו ולהוליך כליו אחריו לבית המרחץ [כתלמיד שצריך לו רבו שישמשנו, מותר לו ליכנס עם רבו לבית המרחץ] (תורת חיים כאן ובסנהדרין סב:).

'זאי כתב רחמנא בשכר הוה אמינא מאי שכר דבילה קעילית דפירא הוא'. יש מפרשים דבילה קעילית המעורבת עם המים, שכך רגילים לתקנה, וחשוב הוא מן התמד (עתוס). ויש מפרשים דבילה ממש, שהייתי אומר הואיל ואינה ראויה היטב לאכילה, שמבלבלת הדעת ואין הדרך לאכלה, אין לוקחים אותה בכסף מעשר – קמשמע לן (עריטב"א).

'ריבה ומיעט וריבה – ריבה הכל' פירוש, כך היא המדה בכל מקום. ועתה מפרט והולך לענינו: 'מאי רבי – רבי כל מילי ומאי מיעט – מיעט לר"א ציר, לר' יהודה בן גדיש (בריטב"א מובא: 'בן גרים') מיעט מים ומלח'. לדברי הכל יש לנו למעט ב'ריבוי ומיעוט' דבר אחד בלבד ממה שנתרבה, הדבר הגרוע ביותר, אלא סובר רבי אליעזר שמים ומלח לא היו מעולם בכלל הריבוי שהרי אינם 'פרי' ולא 'אוכל', הלכך בא המיעוט לציר שהוא הדבר הגרוע מכל מה שנתרבה. ורבי יהודה בן גדיש סבר שאף מים ומלח המעורבים ביחד בכלל הריבוי הם, על כן ממעטים אותם ואין ממעטים ציר שיש בו שומן ה'פרי' (עפ"י ריטב"א).

פירוש, לר"א מעצם משמעות הכתוב 'ונתתה בכל אשר תאזה נפשך ואכלת' אין במשמע מים ומלח, אף בלי כל פירוט – שאין אלו בכלל 'אוכל' כמוש"כ הריטב"א. ולר"י בן גדיש מים ומלח המעורבים בכלל 'אוכל' הם, שמלפתים בהם הפת, הלכך בכלל ריבוי הכתוב 'בכל אשר...' הם ונצרכים הם למיעוט.

והנה כתב המגן-אברהם (קצו סק"ו. וכ"פ הגר"ז וח"א) שעשירי ששתה מים מצטרף עם תשעה לזימון, שאף השותה מים יכול לומר 'ברוך שאכלנו', ונסתייע מו"ד רלח, ב שהנשבע 'שלא לאכול' אסור אף בשתייה שבכלל אכילה היא, ומסתמא אף מים בכלל. ולכאורה י"ל עפ"י הריטב"א שבלשון תורה אין מים בכלל 'ואכלת', וא"כ אין אומר עליהם 'ברוך שאכלנו', וכמו שפסק הב"י שם, וכן הכריע המשנ"ב (סקי"ב) שאין מצטרף אלא בשותה שאר משקים מלבד מים. ואמנם הם כתבו משום דלא זייני, אך להאמור יתכן גם שאין המים בכלל 'אכילה'. ואפילו לענין שבועה י"ל שלא נאמר במים שתייה בכלל אכילה, שהרי מקור הדין הוא מ'ואכלת' (שבועות כג.) שנאמר בין.

כללים ושיטות בדרשות 'כלל ופרט' ו'ריבוי ומיעוט' – ע' במובא ביוסף דעת נזיר לד-לה, ובסיכומים לסנהדרין מה-מו.

דף כח

'אכל פוטיא...'. להרמב"ם (מאכלות אסורות ב,כג; ספר המצוות שורש ט) שיטה חדשה בענין זה; שלא כשיטת רש"י (ובה"ג רמב"ן בהשגותיו לסהמ"צ שם) הנוקטת שלוקים לפי מנין האזהרות שבתורה [ובלבד שה'לאו' הנוסף אינו בא לשום דרשה אחרת. רמב"ן שם] – סובר הרמב"ם שאין לוקין אלא אחת על כל סוג שריץ,

ומה שלוקה כמה פעמים על שרצים מסוימים, זהו בשרצים המוגדרים גם כשרצי המים וגם כשרצי הארץ וכו'. וכבר האריכו המפרשים בבאור שיטתו.

עוד בענין זה, מספר חיובי המלקות בהכפלת לאוין בדבר אחד – ע' מנחת חינוך (קמ"ב); חדושי מרן רי"ז הלוי (מאכלות אסורות ב, כג); אבי עזרי (קמא סנהדרין י"ד, ב); רביעאה חמץ א, ב; חמישאה כלאים י, יח); ברכת אברהם ודבר שמואל פסחים כד ובמובא ביוסף דעת סנהדרין נד.

'מעריבין בפעופעין ובחלגלוגות ובגודגדניות'. ירקות / עשבים אלו נאכלים כמות שהם, ופעמים שאדם סומך עליהם לסעודה (עריטב"א). וכתב הערוך (גדגדניות', וכ"ה בחכמת שלמה למהרש"ל) שהגודגדניות מין עשב הן שאוכלים הגמלים, ולא יאכלם האדם אלא על ידי הדחק. [ושני מיני גודגדניות יש; אחד פרי עץ ואחד ירק. עפ"י שו"י ברכה או"ח רכה].

משמע שמעריבים בדבר הנאכל ע"י הדחק, וכן משמע להלן כט–ל לענין בשר חי וביצה חיה (כמוש"כ בספר תורת חיים שם, וע"ש ריטב"א). וכן יש להוכיח ממה שאמרו להלן מעריבים בתרדים חיים והיינו סילקא, ובראשונים בשבת (עריטב"א ור"ן ע"ד: ותורי"ד קכח) גבי פרים סילקא' מבואר שאינו נאכל כמות שהוא חי, וע"כ צריך לפרש שנאכל רק ע"י הדחק. וכ"מ בברכות לח: שסלקא חי ברכתו 'שהכל' ושלוק – 'האדמה'.

וע' בספר חדושים ובאורים שצדד בדבר ונשאר ב'צ"ע', שהרי אין מעריבים בחזו' בבבל אעפ"י שאוכלים אותו שם [ואמנם בשפ"א כתב שמעריבים אך נראה כן בראשונים, כדלהלן]. וכן רצה להוכיח ממה שאמרו שחשוכי בנים אינם מעריבים בגודגדניות מאחר ואינו רצוי להם [וע"ע בדבריו ל. ד"ה ארנב"י שביצה הגם שאסורה משום בישולי נכרים כי אינה נאכלת כמות שהיא חיה, ראויה לעירוב מפני שאכילתה אינה אלא בשעת הדחק]. וצ"ל שדרגות שונות יש באכילה ע"י הדחק.

'תרגמא אשלא הוקשו לזרע ומרובי בנים. ואיבעית אימא לעולם לחשוכי בנים, דהא חזו למרובי בנים... ואיבעית אימא...'. יתכן ולפי התירוץ הראשון והאחרון, חשוכי בנים אין מעריבים בגודגדניות הואיל ואינם ראויים להם מחמת ריעותא שבעצמם, ואין די במה שלאחרים הם ראויים. ואינו דומה לנוזיר ביין שהדבר מצד עצמו ראוי לו אלא שהאיסור רובץ עליו ומונעו (ריטב"א).

'... הא לבתר דאתא רב לבבל. ובבל הוא רובא דעלמא...?!' בשפת אמת צדד לפרש [דלא כנראה מדברי התוס'] שהקושיא היא ממשמעות דברי רב שמעריבים בו בכל מקום, והלא רק בבבל הוא נאכל. לפירוש זה יוצא שאמנם בבבל אפשר לערב בחזו', רק בכל מקום אחר אי אפשר לערב בו בגלל אכילת בני בבל. ואפשר שכן הדין אפילו כלפי מאכל יחידים, שאותם אנשים שאוכלים אותו יכולים לערב בו, גם אם אינו מאכל לרובא דעלמא. וצ"ע (כן נסתפק בשפ"א).
ואולם בריטב"א מפורש שאין מעריבים בחזו' אפילו בבבל, הואיל ומנהגם משונה – בטלה דעתם אצל כל אדם.

(ע"ב) 'קור ניקח בכסף מעשר ואין מטמא טומאת אוכלין. וכפניות נקחות בכסף מעשר ומטמאות טומאת אוכלים'. בתוס' (ד"ה הואיל) מבואר הטעם לחלק, שהקור הריהו כעץ בעלמא אלא שראוי לאכלו על ידי שליקה, משא"כ כפניות יכול למתקן בקל, לכך נחשבות 'אוכל' כבר עתה. והרשב"א כתב: הקור אינו עומד לאכילה ואינו בכלל מכל האכל אשר יאכל. ואינו דומה לכפניות שהן עומדות לאכילה על ידי מיתוק באור, הלכך אפילו עד שלא מתקן מטמאות. ועוד הוסיף הריטב"א, שהקור אם אתה מניחו – מתקשה ואינו ראוי לאכילה כלל, משא"כ הכפניות אם יניחן לא יצאו מתורת אוכל. (וע' חזו"א פ) שצדד

בכוונת התוס' שיעקר החילוק הוא שהקור אינו ניטע על דעת אכילתו, ועל כן אינו מטמא טו"א, משא"כ כפניות שהוא פרי אלא שמחוטר תיקון. וע"ע מהר"ם.

ומכל מקום ניקח הקור מכסף מעשר כיון שקצת אוכלים אותו ו'פרי מפרי' ו'גידולו מן הארץ' הוא. ומרבים זאת מכל אשר תשאלך נפשך כשם שמרבים קושט וחיוס שאינם באים אלא להכשיר המאכל (רשב"א).

'התם בדניסחני'. הרשב"א כתב [עפ"י רש"י ור"ח] שהגירסה היא 'בדניסני' – כלומר באלו של ניסן, שנגמרים אז ולא יתבשלו לעולם בעמידתן באילן, הלכך זהו גמר פריין והכשרן (וכ"כ בעל הערוך ערך 'נסן', הר"ן הריטב"א ותו"ח, ע"ש). ויש גורסים 'בדנסחני' ומפרשים: כפניות חשובות.

צ"ב לענין עירוב מה חילוק יש אם יימשך בישולן על האילן אם לאו, הלא עתה שהן תלושין שניהם ראויים לאכילה במידה שוה. והיה אפשר לומר שאותם שנגמר בישולן בניסן הם סוג שונה וראויים לאכילה יותר מכפניות שלא הגיע זמנן. אולם בריטב"א משמע שכיון שאלו אנשים רגילים ללקטן ולאכלן ואלו לא, הלכך כשממהרים ללקטן קודם זמנן אין כאן גמר פרי והאוכלם בטלה דעתו אצל כל אדם.

ולמסקנא אין כל הכרח לחלק בין כפניות לכפניות לענין עירוב, שאעפ"י שדרכן להאכל י"ל הואיל ומחוטרות תיקון אין מערבים בהן. כן כתב הריטב"א.

זלענין טומאת אוכלין שאני כדאמר רבי יוחנן הואיל וראוי למתקן ע"י האור... והיכא אתמר דרבי יוחנן אהא דתניא שקדים המרים... ולמאן דאמר זה וזה לחיוב למאי חזי? א"ר יוחנן הואיל וראוי למתקן ע"י האור. קשה, הלא רבי יוחנן אמר סברא זו לענין חיוב מעשר בשקדים המרים, א"כ מה טעמו של רבי יהודה הפוטר כפניות ממעשר והרי ראוי למתקן ע"י האור ומשום כך מטמאין טומאת אוכלין?

יש לומר שרבי יהודה סובר כדעת האומר בשקדים המרים 'זה וזה לפטור', ומחלק בין טומאת אוכלין לחיוב מעשר; במעשר צריך להיות דבר הראוי לאכילה מצד עצמו, בדומה ל'דגן תירוש ויצהר', אבל לענין טומאת אוכלין, הואיל ומצניעים אותן למתקן על ידי האור ולאכלן – מטמאות (עפ"י רשב"א).

אעפ"י שבשקדים המרים פוטר רבי יהודה, ולכאורה משמע מסתימת הדברים אפילו מיתקן על ידי האור (ע' גם רמב"ם מעשר א, ט ב, ה), בכפניות דניסחני נקטו בפשיטות שחייב. וצריך לחלק שאלו מיועדות לאכילה ע"י מיתוק, משא"כ שקדים המרים.

ז'לא היא צנון נטעי אינשי אדעתא דפוגלא, דיקלא לא נטעי אינשי אדעתא דקורא'. נתבאר בברכות לו.

'קליא'. יש מפרשים [דלא כפרש"י]: בורית, סבון. וזהו שמקשה 'קליא סלקא דעתך?!' – אלא ירקא דקלא, העשב שנעשה ממנו הבורית, וראוי הוא לאכילה (עפ"י הערוך; רשב"א).

*

'אמר כי נפקי רבנן איקום מקמייהו ואקבל בהו אגרא' –
 'מה שאמרו פ"א דאבות אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס – לכאורה
 'פרס' משמע מזונות עולם הזה, וכמו שאמרו... אך בפסחים (ח סע"א) משהו על מנת שאהיה בן

עולם הבא לעל מנת שיחיה בני, ועיין שם ברש"י ותוס' ברע"ב שזהו שלא לשמה ועל מנת לקבל פרס...

אבל נראה דמכל מקום גם זה כשהכוונה רק לגרמיה, שיהיה בן עולם הבא ושיאריך ימים לעולם הבא ושיהיה לו טוב לעוה"ב, דבזה אין נפקא מינה בין פרס דעולם הזה לדעולם הבא, אבל מה שהוא עיקר עולם הבא דנהנין מזיו השכינה (ברכות יז.), דזהו לאו הנאת גרמיה, ואף בעולם הזה מי שזוכה לכך, והוא השעה אחת דתשובה ומעשים טובים בעולם הזה שיפה מכל העולם הבא (אבות פ"ד). ושכר מצוה מצוה... דזוכין לזה בשכר מצוה לבוא לתשובה ולאהבה ולדביקות – לשכר כזה יש לצפות, ומותר על מנת לקבל פרס כזה. וזהו 'לשמה' גמור, שעושה מאהבה, שרוצה לזכות על ידי זה לאהבת הש"י. ודייקא לקבל פרס לא, ולא לקבל שכר; –

ובברכות (כח סע"א) ועירובין (כח רע"ב) 'איקום מקמייהו ואקבל אגרא'. ובע"ז (יז רע"ב) 'ונכפיי' ליצרא ונקבל אגרא, ואיך אמרו בהדיא על מנת לקבל פרס. ובבבא קמא (מא: כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך קבלתי שכר על הפרישה. ובסוטה יד.) אמשה רבינו ע"ה, כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר, ובמדרש חזית (פ"ה): טיפש אומר מה אני עמל... וחכם אומר לא שכר אני נוטל?! וברפ"ב דאבות: הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאי אתה יודע מתן שכרן של מצוות, הוי מחשב הפסד מצוה נגד שכרה, ובסוטה (כב.) לא שכר פסיעות יש – והזכירה לשבח בזה, וכן בכמה דוכתי; –

אלא דפרס ושכר תרי מיילי נינהו, ושכר מצוה האמיתי, שהוא שיזכה על ידי זה להיות דבוק בהש"י – זהו עיקר תכלית מכוון כל מעשה המצוות, וזהו עיקר מצותו לעשות על מנת כן, וזהו 'לשם פעלן' – לידבק על ידי זה בו יתברך' (דברי סופרים' לר"צ הכהן מלובלין ד).

וכיו"ב כתב בספר בני יששכר (סיון ה"ד) שהשכר המדובר כאן היינו היראה הבאה בעקבות קימתו בפני החכמים, כמו שנאמר 'מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלקיך' ע"ש בשם הוזה"ק. וע"ע בספר זכרון זאת – וישב. ויש מפרשים (עפ"ד מהרש"א בסוטה יד), שבמצוה שעדיין לא בא לידי חיוב בה, שפיר דמי לעשותה על מנת לקבל פרס (ע' טעמא דמלתא בדרשות בית ישי לחב).

גם יתכן שלא היה מחויב לעמוד בפני החכמים שהיה גדול מהם או כמותם, ורק משום מידת חסידות עשה כן. או גם יש לומר 'ואקבל אגרא' – כי גם זה רצונו יתברך (עפ"י חדושים ובאורים). וע"ע במובא ביוסף דעת סוטה יד.

עוד על מעשה זה ברבי זירא שהלך לכבוד את החכמים בקימה והזמינו לו מן השמים ינוקא דבי רב – ע' בספר אמת ליעקב ר"פ נשא.

דף כט

'תפוחין'. יש מפרשים תפוחי יער (ע' בראשונים). ויש מפרשים תפוחים רגילים, וסבר רבא שאין מערבים אלא בדבר שסועדים בו ממש או שבא לליפות פת, אבל לא בדבר הבא לקינוח סעודה כתפוחים. והסיקו שמערבים בהם [ועדיפם מכמהים ופטירות שאינם באים אלא באקראי] (עפ"י רשב"א. וכן כיוון לכך הנצי"ב בחדושו לעיל כו.).

ויש אומרים שרבא לא אמר אלא לחדד את תלמידו (עפ"י תוס' כז: ד"ה מאן; או"ז קלא).

וכן מצינו בכמה מקומות שהיה דרכו של רבא לחדד תלמידיו ולבדקם – ע' במצוין ביוסף דעת מנחות צא: